

Deset let poté: Vědecký odkaz arabského jara

JAROSLAV WEINFURTER

Faculty of Humanities, Charles University, Prague, Czech Republic

E-MAIL

jaro.weinfurter@gmail.com

ORCID

<https://orcid.org/0000-0002-8014-3858>

ABSTRACT

The purpose of this article is to outline some of the key changes and advancements in social theory and research methodology that were triggered during the period of scientific self-reflection after the events of the so-called Arab Spring. The ongoing turn towards decidedly micropolitical and anthropological approaches has had a significant impact especially on macropolitical and universalist disciplines which, much like their regional counterparts, were largely caught off guard by the Middle Eastern developments from the turn of the last decade. These changes represent a very welcome corrective detour to the established trajectories of scientific development, especially so with regard to the existing and prolonged issues surrounding interdisciplinary research that have historically plagued the research in Middle Eastern politics and for which new possibilities of resolutions are hereby opened.

KEYWORDS

Arab Spring, interdisciplinarity, macropolitics vs. micropolitics, anthropological turn, social science

DOI

<https://doi.org/10.32422/mv-cjir.1784>

PUBLISHED ONLINE

16 July 2021

V letech 2020 a 2021 si připomínáme deset let od vypuknutí série protestů a revolucí, které hluboce otráslý děním na Blízkém východě a jejichž dopad byl a stále je pocíťován také v akademických a společenských kruzích. Pro revoluční vlnu protestů a demonstrací, které se bleskově šířily z jejich tuniského epicentra napříč severní Afrikou, Levantou, Maškrem a také Arabským poloostrovem, se rychle vžil alegorizovaný název „arabské jaro“, pojem volně inspirovaný „pražským jarem“ a československými událostmi roku 1968 (KEATING 2011), jehož evokativní a symbolická síla pomohla zapsat blízkovýchodní revoluce nejen do širokého povědomí mezinárodní veřejnosti, ale také do samotné historie lidstva a lidského vzdoru proti politickému útlaku. Souběžně s revolucemi se tak zdvihla mezinárodní vlna solidarity a euforie, jež navýšila již tak vysoká očekávání politických změn v regionu, který byl po dlouhou dobu považován za nereformovatelný a nedemokratizovatelný.

Přelomové události na Blízkém východě a v severní Africe zaskočily nejen obecnou veřejnost, ale i veřejnost odbornou, a to včetně regionálních expertů (GAUSE III 2011). Jak tvrdí Morten Valbjørn (2012), nadměrná zaujatost studiemi autoritářských režimů a jejich stabilizačních politických taktik vytvořila obraz relativně stabilních režimů vládnoucích celým spektrem sofistikovaných taktik jak potlačit, kooptovat či přeměrovat potenciální protichůdné projevy společenské nespokojenosti. Dokonce i výzkumné práce (NAPŘ. BEININ – VAIREL 2011) zaměřené na blízkovýchodní společenská hnutí a vydané těsně před vypuknutím arabských revolucí předvíдалy pokračování stávajících poměrů na Blízkém východě a považovaly výskyt společenských mobilizací (a už vůbec revolucí) a protestů za velmi nepravděpodobný. Tato částečná – přesto však systematická – „odtažitost“ (BROWNLEE – GHIABI 2016) vědních oborů od každodenních realit Blízkého východu je pak nevyhnutelně také promítána do analytických a interpretačních nástrojů, které (západní) věda používá. Nástup arabského jara tak do značné míry zdiskreditoval stávající přístupy zdůrazňující obecně přijímanou nepravděpodobnost masových povstání v blízkovýchodních státech, už vůbec nemluvě o nadnárodním/regionálním měřítku arabských protestů, ale zároveň vžil do žil regionálně orientovaných oborů novou krev a nabídl nové výzkumné příležitosti pro obory disciplinární (ABDELBAKI 2013), stejně tak jako příležitost pro obecnou vědeckou reflexi (BELLIN 2012).

Účelem tohoto článku je zmapovat odkaz arabského jara ve vybraných oblastech společenskovedního výzkumu a posoudit jeho dopad na tematické, teoretické a metodologické trendy současné regionální a oborové vědy (CF. BANK – BUSSE 2021; WEIPERT-FENNER 2021). Jak následující diskuse ukáže, arabské jaro připravilo důležitou empirickou půdu pro nové pokusy o mezioborovost a o propojení makropolitických přístupů a mikropolitických perspektiv, s důrazem kladeným na mikropolitické „politiky každodennosti“ (často ležící mimo zorná pole makroskopických oborů) a na antropologické aspekty lokálních událostí. Náznaky postupného vědeckého posunu k antropologickým kategoriím jsou spojeny také s pozicemi pro „studium ticha“ (*scholarship of silence*) (BROWNLEE – GHIABI 2016), tedy studia tichých a nevýrazných hlasů obyčejných lidí, nepozorovaných a mundánních aktivit denního života, skrytých a nekonformních jednání a alternativních taktik vynucené subverze a občanské neposlušnosti, které se výraznou mírou promítly do revolučních politik prostorovosti, urbánnosti, afektu a společensko-politických reforem. Těmito posuny byl prohlouben (a místy započat) trend postupné a systematické „antropologizace“ mj. i makropolitických oborů, kterým se tak otevřely nové možnosti pro sebereflexi a pro demonstrování vlastní vědecké vyzrálosti a otevřenosti vůči metodologickému pluralismu a mezioborovosti. Pro západní vědu je tedy arabské jaro „konstitutivní událostí“, čili nejenom řadovou událostí, kterou lze vědeckými metodami analyzovat, uchopovat a vysvětlovat, ale rovněž událostí utvářející a tvarující právě ty vědecké nástroje, které jsou pro tyto vědecké účely nezbytné.

Z prostorových důvodů je zaměření této práce nutně omezené (viz následující sekce), ačkoliv věříme, že zde zmiňované způsoby nahlížení arabským jarem vyvolaných vědeckých posunů jsou přenositelné a platné i ve společenskovedních oblastech ležících vně článkem zkoumaného okruhu. Proto spíše nežli komplexní a všeobjímající zmapování společenskovedního prostoru uplynulé dekády nabízí článek prvotní impulz pro vznik důležité a doplnitelné diskuse, která českému prostředí prozatím chybí, a která může do poměrně tribalizovaného – přestože skromného – domácího diskurzu vnést důležité podněty, především v otázkách mezioborovosti a metodologického pluralismu. Struktura článku je následující: Po tematickém a oborovém vymezení článku a vysvětlení zmiňovaného antropologického obratu se článek zaměří na rozbor vybraných oblastí inovativního výzkumu. Jeho poznatky a výsledky budou shrnuty v závěrečné části.

TEMATICKÉ A KONCEPČNÍ VYMEZENÍ PRÁCE

Díky jeho geografickým a společenským proporcím v sobě arabské jaro nevyhnutelně mísí velice komplexní a nerovnoměrný podíl vzájemně se protínajících a doplňujících mikropolitických a makropolitických faktorů a rovin. V jejich analýze vychází tento článek z přesvědčení a předpokladu, že arabské jaro je nejhodněji klasifikovatelné jako „politická událost“. Tento předpoklad vychází z faktu, že otázky vědeckých důsledků velkých událostí ve světové a domácí politice jsou v rostoucí míře provazovány s obecnějšími debatami o korespondenci politické reality a politické teorie, a ty jsou navíc dále podpořeny zvyšujícím se zájmem o studium ontologických atributů tzv. politické události (NAPŘ. BADIOU 2005; LUNDBORG 2012) (a časopis *Theory & Event*). Jinými slovy a konkrétněji, revoluční moment není provázen transformací pouze politických a společenských poměrů, ale také těch forem poznání a epistemických režimů, které stávající společensko-politické poměry podpíraly a legitimizovaly, ať už přímo, či nepřímo. Studium politické události tedy spojuje politickou teorii – čili vědeckou praxi – a politickou praxi v jejich souběžném pátrání po prvotních a základních principech politiky a politické ontologie.

V tomto duchu se článek orientuje především na politicky orientované studijní obory sahající od politické sociologie a politické antropologie až po mezinárodní vztahy a komparativní politiku. Použití pojmu „společenskovední“ v diskusích nezahrnujících metateoretickou polemiku pak tedy odkazuje zejména k této vědní odnoži. Jako testovací oblasti byly zvoleny tematické okruhy, které jsou – podle našeho soudu – nejúžeji a nejcharakterističtěji spjaté s arabským jarem a v nichž – opět podle našeho soudu – propojování mikropolitiky a makropolitiky (a voluntarismu a strukturalismu) a studium dynamiky mezi jedinci a jejich společensko-politickými prostředními rezonují nejhlasitěji. Konkrétně se jedná o studijní okruhy zaměřené na společenské a politické revoluce, společenská hnutí, urbanismus, veřejný sektor a makropolitiku, jež všechny mj. spojuje důraz na politiku prostorovosti a její proměnlivost ve světle revolučních změn. Jak bude ukázáno, oblasti teoretických a metodologických přístupů ke studiu různých úrovní a kategorií prostorovosti zaznamenaly s příchodem arabského jara značný posun.

Abychom se vyvarovali jakýchkoliv nedorozumění, není od věci zmínit cíle, které si článek neklade. Účelem tohoto článku není „událost“

arabského jara objasnit či vysvětlit – literatura určená pro tyto účely je bohatá, téměř nepřeborná, a její objem stále roste; průřezově zmiňme (NAPŘ. ACHCAR 2013; BRYNEN ET AL. 2012; GELVIN 2012; HAAS – LESCH 2012, 2017; NOUEIHED – WARREN 2012; RAMADAN 2012; SADIKI 2014; LYNCH 2014; MUASHER 2014 APOD.). Zároveň si tento článek neklade za cíl zmapovat celkový dopad arabského jara a vyvodit politické závěry, přestože uplynulé desetiletí představuje pro tyto účely v mnoha ohledech dostatečný časový odstup. Hodnocení dopadu arabského jara je v této práci omezeno „pouze“ na politologický sektor společenských věd.

Z hlediska akademické geografie se článek orientuje především na západní anglo-americkou literaturu, která trvale a aktivně nabízí značný prostor pro metodologickou, vědeckou a metateoretickou reflexi a inovaci. Zatímco v českém prostředí existuje celá řada prací zabývajících se událostmi arabského jara, ty zpravidla usilují buďto o uvedení arabského jara do historického kontextu a zmapování jeho průběhu a dopadů (LOUŽEK 2012; BERÁNEK 2013; KRÍŽEK – TARANT 2014; MENDEL 2015; TUREČEK 2016), anebo o jeho strukturální vysvětlení (ČERNÝ 2017). Namísto vědecké reflexe arabského jara však opanovala český výzkumný diskurz reflexe společenská, zejména v reakci na rostoucí antiislamismus v českém prostředí vyvolaný mezinárodní migrační krizí, původem se šířící z porevolučních prostorů Blízkého východu a severní Afriky (MENDEL 2014; ČERNÝ 2015; BERÁNEK – OSTRÁNSKÝ 2016; TOPINKA 2016; ROVENSKÝ 2018). Svým zaměřením si tedy článek také klade za cíl otevřít nové možnosti pro doplnění české odborné debaty o odkazu arabského jara o aspekt, který jí prozatím – a často za podobných okolností – chybí.

V jeho základní terminologii přijímá tento článek jednoznačně problematický, nevyhraněný, vágní, a proto také často kritizovaný, termín „arabské jaro“ coby volné označení pro období společensko-politických turbulencí na Blízkém východě a v severní Africe z přelomu minulého desetiletí. Činí tak právě pro onu problematickost, nevyhraněnost a vágnost s tímto pojmem spojenou – pojem představuje přijatelný významový kompromis, který nabízí možnost vyvarovat se problémům spojeným s používáním vyhraněnějších kategorií a popisů, a tím tak zachovat důležitou mnohoznačnost, multiplicitu, pestrost a vrstevnatost, jimiž se zmiňované regionální události vyznačovaly. Vskutku, extrémní demografická a společenská inkluзивita a multiplicita účastníků, jejich subjektivit a kreativit, vyvstaly jako jedny z nejcharakterističtějších atributů blízkovýchodních

revolt (ACHCAR 2013; ALSALEH 2015) a zdůraznily tak jejich mikropolitickou a antropologickou bohatost.

„ANTROPOLOGIZACE“ SPOLEČENSKOVĚDNÍCH OBORŮ

Jak může být patrné z historického průběhu a výsledků systematického společenskovedního studia Blízkého východu, reality, kterým jsou dotyčné a zainteresované vědní obory vystaveny, mohou jejich práci výrazně komplikovat. Blízkovýchodní studia jsou značně nesourodým projektem moderní vědy vycházející z různorodých vědeckých a metodologických stanovisek a předpokladů, které v jejich důsledku vnesly mezi etablované vědní obory celou řadu koncepčních a teoretických rozporů. Penzum těchto rozkolů je možné, pro zjednodušení, redukovat na základní otázku, zda lze považovat Blízký východ za region jako „každý jiný“ (v němž jsou základní vzorce pro organizování společenského, politického a regionálního života shodné s jinými regiony), či za region unikátní a jedinečný, vymykající se obecným (i.e. západním) společenskopolitickým standardům – tedy region jako „žádný jiný“ (VALBJØRN 2004). Odpovědí na ní vzniká základní ontologická neshoda mezi univerzalistickými a partikularistickými obory a přístupy o vlastní povaze Blízkého východu a jeho regionální existenci. Konkrétněji, univerzalistická východiska „velkých“ oborů, jakými jsou např. ekonomie, sociologie, politické vědy a mezinárodní vztahy, a více partikularisticky a lokálně orientované teritoriální (blízkovýchodní) studia fungují na odlišných vědeckých a metodologických předpokladech, které je vedou k vyvozování odlišných – a mnohdy i neslučitelných – závěrů a interpretací. Vskutku, ontologické a epistemologické bariéry v mezioborové komunikaci jsou značné a povětšinou známé.

Do dnešního dne bylo navrženo a částečně uskutečněno mnoho projektů pro řešení filozoficko-vědních problémů spojených s propojováním univerzalistických a partikularistických rámců a s mezioborovou komunikací, „dělbou práce“ a teoretickou integrací (BILGIN 2006; MITCHELL 2003; TETI 2007; VALBJØRN 2004; WEINFURTER 2015). Často se však realita blízkovýchodní politiky ukázala jako příliš komplexní a akademicko-výzkumné instituce příliš neohebné na to, aby se navrhované změny mohly volně rozvinout do všech svých logických konců a překonat tak akademický *status quo*. Přesto však lze v posledním desetiletí vypořádat vývojové trendy v západní vědecké praxi, které ukazují k pozvolným a přirozeným posunům a jejichž společným jmenovatelem a společnou příčinou je událost arabského jara.

Z výzkumného hlediska zafungovalo arabské jaro jako spojující (meta-) událost, jejíž vlastní důležitost, monumentalita a dalekosáhlost přiměly jednotlivé obory k vlastní reflexi a přijetí teoretických a metodologických východisek, jež se v porovnání jeví jako zdánlivě příbuzná a kompatibilní. Jedním z nejvýznamnějších přínosů arabského jara v tomto směru je obecná akcelerace v posunu ke studiu mikropolitických procesů, často za pomoci antropologických přístupů a metod. Studium mikropolitiky má ve filozoficko-vědeckých debatách silnou (a sílící) oporu. Jak ostatně tvrdí Deleuze a Guattari, „*všechno je politika, ale každá politika je zároveň makropolitikou a mikropolitikou*“ (2010: 240). Nejedná se zde však pouze o metodologický problém spojený s volbou úrovně analýzy a koncepčních měřítek, ale především o uvědomění, že mikropolitické perspektivy „*nabízejí nové vhledy do lokálních zdrojů plošných změn v globální politice, které makrosystémové přístupy nemohou zachytit*“ (SOLOMON – STEELE 2016: 17). Tento ontologický a metodologický posun k mikroskopickým (a partikularistickým) zdrojům makropolitických (a univerzálních) jevů byl mj. motivován a upevněn trendy globálního vývoje nového milénia, a to od postupné dezintegrace tradičních (státních) autorit a vzestupu nových nestátních/lokálních aktérů, až po fenomén mezinárodního terorismu a Spojenými státy proti němu vedenou globální válku. A přestože přijímání mikropolitických a antropologických perspektiv napříč obory se doposud nepřerodilo v nové dominantní paradigma či v ucelenou myšlenkovou školu, posuny tímto směrem patří mezi ty nejvýraznější změny, které lze v akademické éře po vypuknutí arabského jara pozorovat.

Antropologie samotná zastává ve studiu Blízkého východu důležitou roli a v historii blízkovýchodních studií důležité místo (ABU-LUGHOD 1989; HAFEZ – SLYOMOVICS 2013; ALTORKI 2015; DEEB – WINEGAR 2016). Historicky byla antropologii v rámci výzkumné „*dělbý práce*“ v hierarchických vztazích západní vědy přidělena role terénního výzkumu a sběru dat, která pak poskytovala makroskopicky orientovaným oborům pro účely teoretické tvorby (MITCHELL 2003). Antropologické obory tak fungovaly jako „*důležitý most*“ mezi teritoriálními studii a disciplinárními obory a nabyly tak pro studium Blízkého východu, stejně jako jiných regionů, „*význačné strategické důležitosti*“ (PARSONS, CIT. IN WAGLEY 1948: 5–6). Úspěchy antropologických oborů dokládá nejenom jejich schopnost přežít tzv. kritickou vlnu započatou publikací Saidova *Orientalismu* (1978), přestože jejich existence byla tímto akademickým obratem nejvíce ohrožena (CATON 2015), ale zejména jejich schopnost bohatě zúročovat proměny v kulturních, společenských a ekonomických oblastech

života zapříčiněných rostoucí globalizovaností mezilidských a mezinárodních vztahů (NAPŘ. ELYACHAR 2015), které přivedly antropologii do užšího vztahu s hlavními makroobory, politické vědy nevyjímaje (ARONOFF – KUBIK 2013).

Regionální antropologové tak např. opakovaně poukazovali na společenskověcné procesy, kdy tísnivé podmínky autoritářských mocenských struktur nejenom dávají vzniknout neformálním sítím občanské pospolitosti, ale ty mohou navíc nabýt větší důležitosti nežli formální organizace a nabídnout tak marginalizovaným jedincům a skupinám (ženám, mládeži, etnickým a náboženským menšinám aj.) alternativní zdroje produkce a mobilizace (SINGERMAN 1995; WICKHAM 2002; ANCeschi – GERVASIO – TETI 2016). Tyto přístupy tak výrazně komplikují často předpokládaný přímočarý trojvztah mezi jedinci, občanskou společností a státem, mj. také tím, že kladou důraz na roli sebeorganizovanosti, alternativních (sub-)kultur a lokálních společensko-politických kontextů. V kontextu arabského jara mluví Larbi Sadiki (2014) např. o procesech a aktivitách spojených s „*lidskou seberekonfigurací*“, tedy kolektivní schopností protestantů uzurpovat od autoritářských režimů vlastnické právo nad časem a prostorem a schopností či mocí je (pře-)definovat. Spolu s přesouváním mocenských center (byť selektivním a dočasným) z makro-úrovni státních režimů na mikro-úrovně veřejných protestujících je tedy zapotřebí také vhodně přesunout i naši vědecko-analytickou optiku. V tomto ohledu se stěžejním středobodem mezioborovosti, krom Sadikiho, stali výzkumníci jako Asef Bayat, Salwa Ismail, Joel Beinin, Julia Elyachar, Cihan Tugal aj., kteří se zabývají neformálními a spontánními taktikami jednání, svépomocné obživy a přežití v autoritářsky strukturovaných prostředích Blízkého východu. Citování napříč obory, jejich přístup v sobě skrývá důležité vhledy s bohatou aplikací ve společenskovědním výzkumu, neboť zachycuje projevy neformálních a kreativních taktik v přístupu k formálně strukturovaným, materiálním a symbolicky kodifikovaným prostředím, stejně tak jako projevy „*občanské podnikavosti*“ (JAMSHIDI 2014), tance, performativního umění, satiry, divadla, street artu a, obecněji, „*politiky zábavy*“ (BAYAT 2010). Těmito cestami byla revoluční hnutí schopna tvořit nové a spontánní formy „*politické estetiky*“ (WERBNER – WEBB – SPELLMAN-POOTS 2015) a alternativní symbolické řády.

Tyto a jiné mikroskopické a tiché akty subverze, ačkoliv povětšinou politicky nemotivované a nepřímé, s sebou nesou celou řadu politických důsledků, a umožnily demonstrujícím na Blízkém východě tak proměnit základní dynamiky a parametry organizovanosti společenského (a tedy

i politického) prostoru v jednotlivá a euforicky bouřlivá dějiště arabského jara. S těmito procesy je také spojena role městských prostředí a jejich společenských a komunitních ekologií, jež budou hlouběji diskutovány níže. Arabské jaro tyto procesy zviditelnilo pro všechny obory a posílilo tak argumenty pro přijetí výrazně mikropolitické optiky, která má schopnost rozeznávat neformální manifestace společenské moci a společenského jednání, a tím tedy i produkce, a umožňuje tak efektivně vnést společensko-politický ekvivalent „*Brownova pohybu*“ (DE CERTEAU 1988: XX) do systémových procesů a makrooborových vysvětlení. Navíc, rozvolnění politických poměrů v zemích regionu rovněž – jakkoliv dočasně – otevřelo nové možnosti terénních výzkumů, zejména pak pro západní vědce, jejichž výzkumné práce následně faktor arabského jara silně akcentovaly a vyzdvihly jej téměř na status metaudálosti či metapříčiny. Než se však pustíme do průzkumu jednotlivých oblastí výzkumného bádání, shrňme nejprve některé z okolností, jež přidaly arabskému jaru na překvapivosti a, vskutku, revolučnosti.

REVOLUCE, PROTESTY A SPOLEČENSKÁ (NE-)HNUTÍ

Jedním z přínosů arabských revolucí pro studium politických přechodů a změn je spojen s posuny od tradičního chápání vlastní podstaty *revolucí* samotných, teoreticky zpracovaných (NAPŘ. V SMELSER 1963; JOHNSON 1966; HUNTINGTON 1968; GURR 1970; TILLY 1978; EISENSTADT 1978; SKOCPOL 1979 APOD.). V regionu, kde režimní převraty jsou historicky často se opakujícím jevem, ale kde masová populární hnutí odporu jsou vzácná a jejich – byť jen relativní – úspěchy jsou ještě vzácnější, nabízí arabské jaro jedinečný moment pro reflexi již zavedených pojmů a konceptů jako revoluce, revolta a společenské hnutí. Nalezení určité operativní stability v základní koncepční rovině je navíc obzvláště důležité v ohledu na žurnalistický a akademický kontext, který – v odkazech k událostem arabského jara a jejich popisům – dovoluje volně zaměňovat označení jako „jaro“, „probuzení“, „povstání“, „revolta“, „státní převrat“, „revoluce“ aj. Revize v práci s těmito pojmy, které určitým způsobem mohou skutečně být považovány za vzájemně nahraditelné, nevyhnutelně souvisí také s revizí teoretickou a s naléhavou potřebou pro reformulaci tradičních analytických nástrojů a kategorií a přijetí inkluzivnější a mezioborovější metodologie.

Z pohledu tradičních přístupů spadá arabské jaro do kategorie politických revolucí, jež, na rozdíl od revolucí společenských, neměly za

výsledek komprehensivní společenskou proměnu, ale „pouze“ obměnu stávajících politických garnitur či jejich částí. V tomto směru např. označují Brownlee a Ghiabi (2016) arabské revoluce za „*pasivní revoluce*“ v gramsciovském smyslu, tedy coby revoluce, kdy dochází k obměně politických autorit, ale nikoliv již k hloubkové reformě společenského řádu. Tato označení však vhodně neosvětlují změny, které v podobě, organizovanosti a cílech revolučních hnutí v průběhu posledních několika dekád probíhají. Jak události arabského jara ostatně bohatě dokládají, fenomén revoluce by neměl být vnímán jako „*statický předmět analýzy, ale jako proces, který se proměňuje v závislosti na místě a době*“ (LAWSON 2015: 2). Tyto změny se promítají do forem, charakteru a dynamiky současných společenských a revolučních hnutí, které se postupně stávají méně centralizovanými a méně závislými na ideologických a organizačních schopnostech vůdčí revoluční strany (BEISSINGER 2007) a zároveň více schopnými integrovat či dokonce preferovat nenásilné taktiky (SHARP 1973; ACKERMAN 1992; SCHOCK 2005; CHENOWETH – STEPHAN 2011; NEPSTAD 2011). Z tohoto hlediska byly arabské revoluce, slovy Mahy Abdelrahmanové, „*spořádané, ale bez organizace, inspirované, avšak bez vůdce, a jednomyslné, aniž vedené konkrétní ideologií*“ (2011: 423). Krom toho se současné revoluce – včetně těch arabských – v rostoucí míře přibližují tzv. vyjednaným revolucím (*negotiated revolutions*) (LAWSON 2004), ve kterých touhy předchozích dob po nastolení politických utopii postupně ustupují a dávají přednost volání po nových a liberálnějších interpretacích již existujících společenských smluv uzavřených mezi vládnoucími autoritami a revoltující občanskou společností. Přítomnost znatelných rozdílů mezi formálně deklarovanými vládnoucími principy a denními realitami politické praxe pak násobí a zintenzivňuje ty revoluční praktiky, kterými jsou zavedené a normalizované systémy prostorovosti, pohybu, jazyka a symbolismu podvráceny a přetvářeny ve snaze odstranit existující nesoulady mezi politickými (a do jisté míry i liberálními) formami a jejich operativními funkcemi. Navíc, z pohledu časovosti a plánování se současná revoluční hnutí vyznačují jejich okamžitostí, spontánností a otevřeností (ne-li přímo pomíjivostí), na rozdíl od dlouhodobosti a komplexní organizovanosti, které jsou nezbytné pro budovatelské vizionářství, společenské inženýrství a porevoluční plánování související s tradičními formami společenských revolucí.

Jedním ze základních pilířů revoluční teorie je teorie společenských hnutí (ABERLE 1966; WILKINSON 1971; CAMERON 1996; NA BLÍZKÉM VÝCHODĚ PAK NAPŘ. BAYAT 2000; WIKTOROWICZ 2004; TUGAL 2009; POVEY 2015; CHALCRAFT 2017), založená na studiu

okolností vzniku kolektivního jednání a „vzniku kolektivních identit, které přesahují konkrétní události a iniciativy“ (DELLA PORTA – DIANI 2006: 21), jejichž požadavky nabírají jakoukoliv podobu na ose od nápravných cílů až po revolučně-transformační (ABERLE 1966). Přístupy spojené se společenskými hnutími jsou tradičně podpořeny teorií politických příležitostí (TARROW 1994), zaměřující se na principy a dynamiku „otevírání a zavírání se politického prostoru“ (WIKTOROWICZ 2004: 14), a tedy i příležitostí pro společensko-politické změny, a teorií mobilizace zdrojů (JENKINS 1983), která se zaměřuje více na organizační efektivitu společenských hnutí nežli na důvody a okolnosti jejich vzniku. Pro zachycení okolností vzniku arabského jara však tyto přístupy vykazují zjevné nedostatky. Výsledky arabského jara potvrzují Tillyho tvrzení, že „extrémní revoluční situace nemusejí zákonitě vyústit v revoluční výsledky“ (1978: 199), stejně jako fakt, že občanská opozice může být motivována a mobilizována nikoliv vznikem pozitivních politických příležitostí, ale také (ne-li především) politickými hrozbami a smršťujícím se politickým prostorem (KINGSTON 2019). Spolu s těmito aspekty pak také sílí kritika samotné teorie společenských hnutí, podle níž paradigma společenských hnutí pracuje v koncepčních rámcích, jež jsou v kontextu Blízkého východu nerelevantní, neúplné a zastaralé a jež výrazně omezily – podobně jako studium autoritářské stability – schopnost regionálních výzkumníků registrovat ty společenské procesy, které výrazně přispěly k vypuknutí arabského jara (NAPŘ. TADROS 2011).

Pozadí vzniku arabského jara tedy poukazuje na reality a, konkrétněji, na existenci neformálních společenských sil, které, přestože opomíjené revoluční teorií a přehlédnuté politickými analytiky, nebyly neznámé antropologicky zaměřeným oborům. Antropologie tedy nabízí možné způsoby, jak tyto procesy fundovaně pojmout a osvětlit a otevřít analytickou perspektivu, jež nám umožňuje „vidět jako občané“ (TADROS 2011) a metodologicky přijmout základní kategorie a výzvy lidského života. Proto zde také vyvstávají, skrze optiku kritické antropologie, teorií často opomíjené otázky lidské smrti a mučednictví, kdy se politika ulice zároveň stává „bojem přesahujícím život, přítomnost a záležitosti tohoto světa“ (MITTERMAIER 2015: 587). Krom toho, vedle teorií a přístupů zaměřujících se na studium fenoménu společenských hnutí (zaměřující se na společensko-politické role, identity a cíle spojené s etnickými, tribálními, sektářskými, politickými, odborovými, aktivistickými a jinými institucionalizovanými skupinami aktivními ve formální veřejné sféře) lze zároveň identifikovat fenomén, který Bayat označuje jako „ne-hnutí“ (*non-movements*). Ne-hnutí jsou

chápana jako „*kolektivní akce nekolektivních aktérů, [jenž] ztělesňují sdílené praktiky velkého počtu obyčejných lidí, jejichž roztroušené ale přesto obdobné aktivity spouštějí politické změny, přestože jsou pouze vzácně vedeny ideologiemi či etablovanými vůdci a organizacemi*“ (BAYAT 2010: 14). Tento koncept může být vhodně doplněn jiným Bayatovým termínem, který Bayat označuje jako „*tiché vkrádání se obyčejnosti*“ (*quiet encroachment of the ordinary*) (2000, 2010), jímž nabízí vhled do procesů a taktik obyčejných lidí, kteří obstarávají vlastní obživu a zaručují chod domácnosti a každodenního života obecně skrze nekonvenční, kreativní a často i nezákonné užívání objektů a strukturálních elementů přítomných v jejich bezprostředním okolí. Tyto formy mundánní svépomoci na Blízkém východě nemusí nést jakékoliv politické konotace – namísto nich však jsou motivovány nutností a bezodkladností, s nimiž jedinci usilují o řešení problémů spojených s každodenními potřebami. Přesto však jejich úhrnné efekty mohou pozvolně ústit v původně nezamýšlené politické důsledky.

Přijetím této perspektivy je revoluční teorie obohacena o důležitý aspekt umožňující zachytit mikroskopické a často nahodilé a projevy společenského disentu, které, aniž by spadaly do kategorie motivovaného politického vzdoru, nicméně mají za následek postupné budování alternativních a více inkluzivních a flexibilních politických kultur existujících souběžně s oficiálními politickými řádů. Zároveň tento posun naznačuje, že vznik revolucí není pouze společensko-politickou otázkou, ale rovněž i otázkou antropologickou, neboť často pramení z úhrnných mikro-revolučních činností a aspektů denního života. V tomto pojetí se podmínka mobilizace revolučních zdrojů stává výsledkem postupného a skrytého hromadění neformálního společenského kapitálu založeného na kreativním a alternativním využití stávajících zdrojů. Tato revoluční praxe se v období arabského jara potvrdila mj. také na úrovni města (viz níže), kde se architektonické a materiální atributy městských prostředí staly součástí celé řady paralelních procesů revoluční produkce. Univerzalita a všudypřítomnost těchto malých taktik vzdoru a subverze přináší do revolučních momentů značnou míru mnohoznačnosti, decentralizovanosti a vnitřní rozmanitosti a dále tak dokládají potřebu revolučních studií pro koncepční a teoretickou inkluzivitu. Byla to však právě tato univerzalita a mnohoznačnost každodenních taktik, které – po úspěších, jež s sebou přinesly v počátečních fázích protestů – již nebyly schopny přerodit revoluční energie do konkrétních a proveditelných společensko-politických programů a doručit tak pevnější, trvalejší a věrnější institucionální ztělesnění

dožadovaných změn, nadějí a očekávání. Obecná absence revolučních lídrů a intelektuálních hybatelů, kteří by revoluce a porevoluční vývoj produktivně usměrňovali a stavěli na revolučních výtocyích, ponechalo protesty na úrovni „*revolucí bez revolucionářů*“ (BAYAT 2017) a vyústilo v sérii neočekávaných a protichůdných důsledků (MATHER 2014), díky nimž zůstaly ve finále mnohé revoluční cíle a naděje nenaplněny.

URBÁNNÍ ROZMĚR PROTESTŮ

Antropologizace arabského jara neodmyslitelně souvisí s výrazným *urbánním* rozměrem revolucí a s ekologiemi společenských procesů odehrávajících se v zastavěných prostředích. Prostor města, v jeho materiálnosti, diverzitě a strukturovanosti, se projevil jako výrazný a často zmiňovaný – přestože stále relativně málo probádaný – aspekt arabských protestů. Ať se jedná o malé tuniské město Sídí Bú Zíd (domovské město Muhammada Buazíziho) či o syrské město Dar’á (známé též jako „kolébka syrské revoluce“), či o hlavních městech jako Káhira, Tunis, Manáma či San’á, jejichž náměstí, široké bulváry a kruhové objezdy se staly nejenom hlavními dějišti arabského jara, ale také symboly revolučních nálad a vzájemné solidarity, vzniklá symbolická a obrazová spojitost mezi městem a arabským jarem byla nesmazatelně vtisknuta do povědomí a kolektivní představitosti celého světa a učinila z města, coby dějiště a zároveň také environmentálního spouštěče protestů, neoddelitelný komponent arabského jara.

Arabské revoluce jsou tak také městskými revolucemi (ALLEGRA ET AL. 2013; STADNICKI – VIGNAL – BARTHEL 2014; SHARP – PANETTA 2016) – protesty a boji proti stávajícím urbánním řádům a trendům a proti hlavním příčinám nerovnoměrného městského rozvoje – a nabízejí tak příležitost ke kritické reflexi urbánních studií a jejich teoretických a metodologických (a také etických) předpokladů a praktik (AMIN – THRIFT 2002; WARD 2010; MACLEOD – JONES 2011; ROBINSON 2011). Proměny, kterých městské prostory na Blízkém východě doznaly vlivem masových protestů, potvrdily správnost a důležitost probíhajícího obratu ke *kritické urbánní teorii* (NAPŘ. BRENNER 2009), a do jisté míry také přispěly k „odzápádnění“ urbánních studií (CHOPLIN 2012) a k devalvací často užívané nálepky tzv. patologických měst globálního jihu, která je – podle zaběhlých praktik politického orientalismu – zapotřebí „spasit“ kombinacemi neoliberálních praktik politicko-ekonomického rozvoje a neoimperiálních taktik boje proti terorismu (KANNA 2012). Jak zdůrazňuje kritické proudy v urbánní teorii a sociologii, prostor není univerzálně

danou komoditou, ale výsledným a proměnlivým produktem komplexních společenských procesů. Jak tvrdí Michel de Certeau, jedinci mohou „*manipulovat prostorovými komplexy, ať už jsou jakkoliv panoptické*“, a zavádět do nich „*nejednoznačnost a rozporuplnost*“ v podobě „*mnohočetných odkazů a citací (společenských modelů, kulturních obyčejů, osobních faktorů)*“ (1988: 101). Z tohoto pohledu pak populární orientalistické přístupy¹ ke studiu blízkovýchodních měst a pojmy jako např. „arabská ulice“ mohou být patřičně rehabilitovány způsobem, který by odrážel mnohoznačnost, přirozenou nestabilitu a dynamičnost prostorových a společenských realit, ke kterým tyto zavedené metafory odkazují. Podobné kreativní taktiky jsou aplikovatelné rovněž (ne-li typičtější) na četné architektonické a stavební součásti prostoru, které si mohou taktičtí uživatelé osvojit a zprovoznit k vlastním účelům.

Byla to právě tato přirozená míra neurčitosti obsažená v architektuře prostoru, která umožnila vznik populárních protestů a jejich rychlou eskalaci napříč blízkovýchodními městy. Navíc, relativně vysoká závislost městského života často znamená, že nedostatky ve fungování (lokálního) vládnutí – ať v provizi základních služeb či v efektivním vytváření nabídky na veřejnou poptávku v oblastech bezpečnosti, zdravotnictví, bydlení, pracovního trhu, dostupnosti základních potravin apod. – jsou často rozpoznatelné dříve a projevují se výrazněji v městských prostředích nežli jinde (GRAHAM 2010). Upadající moc autorit tudíž také předznamenává jejich upadající schopnost definovat, utvářet, spravovat a kontrolovat prostor, čímž se otevírají možnosti pro alternativní městské řády a ekologie, kdy jedinci a skupiny mohou uplatnit své vlastní „*právo na město*“ (BUSQUET 2013). Město se tak stává komplexní sítí mikropolitických aktivit odborových organizací, komunitních spolků, sektářských hnutí, nevládních organizací a jiných neformálních aktivit (ne-hnutích) spojených s každodenním životem městského obyvatelstva (BAYAT 2009). Na úrovni města pak bayatovská ne-hnutí, „*tichá vkrádání se obyčejnosti*“ a jiné procesy neformálního života vyznačují jejich „*flexibilitou, pragmatismem, schopností vyjednávat, ale také neustálým bojem o přežití a seberozvoj*“ (BAYAT 2007: 579). Městská ne-hnutí jsou obzvláště relevantní ve způsobech, v jakých se vyloučené a subalterní skupiny v městských lokalitách zapojují do uliční politiky města (BAYAT 1997, 2017; ROY 2011), kde tento „*habitus vyděděnců*“ (BAYAT 2007) udává podoby formám subalterního urbanismu, a také do městských protestů, včetně těch souvisejících s arabským jarem. Salwa Ismail např. mapuje způsoby, jakými se prostorová kompozice a kompozice společenských rozdílů ve

městech jako Káhira a Damašek projevily také na šíření výtržností a potyček – probíhajících paralelně s masovými protesty v centrech měst – v periferních a odloučených městských čtvrtích a do neformálních struktur lokálních „mikromocenských vztahů“ (2013: 866).

Byly to však manipulace městského prostoru *en masse*, které daly arabským revolucím jejich charakteristickou podobu. Urbánní taktiky kooptace a masové okupace veřejného prostoru – k vidění ve všech protestujících městech arabského světa – ukázaly, že „ohromná shromáždění lidských těl mohou přebudovat existující topografie moci a odstranit i ty nejzakoreněnější symboly a praktiky útisku a servility“ (SCHWEDLER – KIND 2014: 160). Co se projevilo jako obzvláště klíčové v kontextu arabského jara, byla symbolická a prostorová dimenze spojená s rolemi veřejných náměstí (GUNNING – BARON 2014). Bayat (TAKÉ V RIPHAGEN – WOLTERING 2018) dokonce v tomto ohledu rozlišuje mezi „náměstím“ a „anti-náměstím“ (*counter-square*), kde proti sobě vstupují do zápasu formativní síly stojící, na jedné straně, za stávajícími (dominantními) funkcemi městských center a, na straně druhé, protichůdnými funkcemi vycházejícími z nových společensko-politických konstelací a z požadavků protestující veřejnosti. Arabské revoluce tak završily oblouk historického paradoxu souvisejícího se souvztažností formy a funkce blízkovýchodních městských center. „Ironií této politiky prostoru je to, že tato moderní rozlehlá náměstí a městské bulváry, inspirované myšlenkami barona Haussmanna, byly původně navrženy, aby mj. znemožnily výtržnosti a revoluce, ale nakonec pojaly zcela jiné funkce. [...] Široké ulice a široká náměstí tak na jednu stranu usnadňují pohyb policie a její manévrování, jak Haussmann zamýšlel, ale také umožňují a pojmu na jednom místě shromáždění objemných protestujících davů. Protestující v Káhiře, Tunisu, Istanbulu a San‘á využili tyto hausmannovské kruhové objezdy právě pro jejich centrální lokaci, symboliku, dostupnost, a především pro jejich otevřenost a rozměrnost – tedy jako místa schopná pojmut ohromné množství jedinců“ (BAYAT 2017: 129).

Revoluce tak z arabských měst zároveň učinily fyzické ztělesnění sporů mezi nesourodými a neslučitelnými vizemi nejenom urbánních řádů (STADNICKI – VIGNAL – BARTHEL 2014), ale také praktik městského plánování. Za extrémní příklad radikálních praktik městského plánování k vidění v období arabského jara (ale také ovšem v obdobích před i po) lze zmínit praxi tzv. urbicidy,² ať už se jedná např. o zničení a přestavbu Perlového náměstí v hlavním městě Manáma, anebo o urbicidní postupy Assadova režimu v syrských městech. Jak ukazuje např. Deen Sharp, letecká bombardování

městských oblastí syrskou armádou zdůraznila často opomíjenou roli vertikální stratifikace města, kdy bezpečnostně motivovaný přesun obyvatel do přízemních či (typičtěji) podzemních prostorů přispěl k tvorbě nových společensko-prostorových vztahů a ovlivnil tak vývoj, struktury a operace existujících hnutí odporu (SHARP 2016). Jednotlivé instance urbicide jsou tak doprovázeny přítomností protichůdných subverzivních taktik, které se snaží vzniklé změny v omezeném měřítku obrátit ve vlastní prospěch a vytvářet nové prostorové asambláže (STANLEY 2017), podobně jako obecněji rozvolnění úředních dohledů v revolučních obdobích, během nichž byly zaznamenány nárůsty nelegálních – přestože obyčejných – činností, jako např. stavebních prací (SIMS 2012). Tyto jiné podobné aktivity, praktikované na pozadí invazivních politik a násilných reakcí lokálních a státních autorit, dokládají nejenom schopnost, ale také důležitost neformálních sebeorganizačních tendencí na mikropolitické úrovni, a potvrzují tak značnou formativní autonomii každodenního života.

VEŘEJNÁ SFÉRA, NOVÁ MÉDIA A CIRKULACE AFEKTU

Spolu se studiem urbánních a materiálních prostorů, je v kontextu arabského jara zapotřebí také zmínit roli digitálního a mediálního prostoru, a to nejenom v záležitostech utváření veřejného prostoru a komunikačních a interakčních procesů s ním spojenými, ale také pro jeho vliv na podobu revolučního prostoru samotného (TUFEKCIPI – WILSON 2012; LYNCH 2014B). Studium virtuálního prostoru je neoddelitelně spojeno se studiem veřejné sféry (NAPŘ. FRASER 1992, LYNCH 2012, KRAIDY – KRIKORIAN 2017), jejíž blízkovýchodní formy přítomnost nových médií postupně rozšířila na celý region a proměnila tak Blízký východ v jednu velkou rezonanční komoru. Technologické a komerční inovace jako satelitní vysílání (zejména spojené s fenomenálním úspěchem stanice Al-Džazíra), internet, mobilní telefony a, později také, sociální sítě „zlomily schopnost státu kontrolovat proud informací a vytvořily tak nový druh arabské veřejné sféry“ (LYNCH 2014B: 94) vyznačující se její neustále se zvyšující flexibilitou, dosahem, dostupností, multiplicitou a inkluzivitou. Tyto hluboké strukturální proměny veřejných sfér jednotlivých arabských států tak daly vzniknout nové generaci aktivistů schopných užívat a využívat tyto nové formy prostoru, komunikace a networkingu jak pro vlastní účely, tak pro účely subverze, protestu a cílených protirežimních útoků. Nové a digitální mediální platformy totiž nejen otevírají politický prostor a snižují náklady na budování politické opozice, ale také, naopak, zvyšují politické náklady režimů, jejichž vládnoucí praktiky a autorita jsou založeny

na rutinním užívání koerce a fyzického násilí (KINGSTON 2019). Jak události arabského jara potvrdily, role nových médií a sociálních platforem v problematice mobilizace (revolučních) zdrojů a rychlého šíření revolučních nálad se ukázala jako stěžejní a odkryla nové možnosti revoluční praxe.³

Jedním ze způsobů, jak docílit rozšíření analytických a kategorických možností veřejné sféry (a revoluční teorie zároveň), je skrze její koncepční povýšení na „revoluční veřejnou sféru“. Jak na příkladu arabského jara ukazují Kraidy a Krikorianová, revoluční veřejná sféra vzniká „*tvorbou a šířením autentických revolučních textů, kolem nichž a proti nimž se mohou určité segmenty veřejnosti slučovat*“ (2017: 6). Funguje tak jako sdílený občanský prostor, v němž dochází k integraci performativních, afektových, jazykových a vizuálních aspektů revoluce a stává se tak dějištěm subjektivit a multiplicit, které revoluční události ztělesňují, koncentrují, umocňují a dále rozšiřují. Navzdory jejich liminální a pomíjivé povaze, revoluční veřejné sféry tedy otevírají nové možnosti veřejné sféry skrze jejich schopnost pojímat revoluční afekty, energie, nálady a vize jednotlivců, jež jsou následně syntetizovány do kompaktních narativů, symbolů a sloganů (LYNCH 2012) a vytvářejí nové asembláže prostorovosti, rytmiky a symboliky.

Vysvětlení těchto forem mobilizace revolučních zdrojů a vytváření mobilizačních a motivačních vzorců je v rostoucí míře hledáno ve studiu (politiky) afektu (NAPŘ. BENSKI – LANGMAN 2013; PEARLMAN 2013; SOLOMON – STEELE 2016) ukazujícím, že emoce nejsou pouze subjektivními stavy, ale také *intersubjektivními* komoditami, cirkulovanými napříč společnostmi procesy společenských interakcí, mocenských vztahů a spontánních explozí. Vedle dialektiky racionálního dialogu a postupů ukotvených v racionálním jednání je tedy dynamika veřejné sféry informována také procesy produkce a cirkulace afektu a emocí, jejichž přítomnost v revolučních obdobích řádově narůstá. Studium afektu však nabízí i širší možnosti využití. Ty Solomon (2018) např. doplňuje akademickou diskusí v tomto směru tím, že propojuje studium cirkulace afektu s problémy a kategoriemi ontologické bezpečnosti, tedy bezpečnosti spojené se snahami o zachování identity integrity a subjektivity a o udržení pocitu návaznosti v obecném narativu, který jedinci vedou sami o sobě. Jak Solomon ukazuje – přestože neantropologickým a zpětným – studiem sloganů a názorů účastníků arabského jara, v revolučních momentech se ontologická bezpečnost může posouvat z úrovně jedince a nabýt tak kolektivního a mezilidského rozsahu, udržována cirkulací afektu. Solomon tak nabourává základní předpoklady

ontologické bezpečnosti o požadavku a nutné přítomnosti stabilních kognitivních prostředí – protestanti arabského jara nejenže neváhali vlastní ontologickou bezpečnost do nejistého a proměnlivého klimatu masových revolucí investovat, ale také ji tímto procesem v mnoha případech utvrdili, a dokonce i umocnili. Jinými slovy, silné identifikace s novými (revolučními) identitami a také asertivní deklarace vlastních subjektivit bylo dosaženo v kontextu suspendovaného politického řádu a společensko-politické nestability. V těchto ohledech se studium afektu a ontologické bezpečnosti ukazují jako důležité příspěvky nejenom do revoluční teorie, ale také – pro jejich schopnost spojovat různé úrovně analýzy – do projektu integrace mikro- a makropolitických přístupů a teoretických rámců.

MAKROPOLITIKA, MEZINÁRODNÍ A REGIONÁLNÍ VZTAHY

Jak bylo diskutováno výše, také univerzalistickým makro-oborům byl vypuknutím arabského jara nabídnut cenný příděl zpětné vazby a následně byly otevřeny nejenom nové možnosti pro výzkum, ale také nové role v prostředí společenských věd arabským jarem poznamenaném. Různé obory na tuto příležitost a – v jistém smyslu i – výzvu reagovaly různými způsoby. Víra v tradiční metodologické postupy a rámce převládá např. v historické sociologii (HINNEBUSCH 2014A), která, pro její důraz na strukturální analýzu údajně nezatíženou teleologickými předpoklady a rozvojovými cíli, nabízí nástroje vhodné pro kontextuálně specifickou analýzu a je tak pro vysvětlení vzniku arabského jara vhodnější než její „hlavní rival“, kterým je teorie demokratizace (HINNEBUSCH 2014A, 2014B; ZUBAIDA 2011). Namísto předpokladů progresivního demokratického vývoje – a problémů z nich plynoucích – však historická sociologie metodologicky vyzdvihuje *telos* přítomnosti, tedy výchozí předpoklad, že přítomnost je jasně daným vyústěním předchozích a na sebe kauzálně navazujících událostí či procesů, které lze zpětně dopátrat, popsat a empiricky doložit. Implicitní důraz na historickou (téměř!) nevyhnutelnost arabského jara pak značně omezuje prostor pro faktory akcentující vývojovou nepředvídatelnost, nedeterminovatelnost, nahodilost a spontánnost, tedy ty faktory, které z událostí arabského jara učinily kontextuální a strukturální pozadí, na němž se rozvinula celá řada paralelních lokálních procesů zakončených velkým počtem různých subjektivních událostí, zkušeností, řádů, realit, a, tedy také, přítomností.

Naopak, apely pro změnu a reflexi mnohem hlasitější a produktivnější v komparativní politice (BANK 2015; SCHWEDLER 2015)⁴ a mezinárodních vztazích (POMEPS 2015; SOLOMON – STEELE 2016; BROWNLEE – GHIABI 2016; POLITICS SYMPOSIUM 2017). Vedle pokusů o vysvětlení arabského jara tradičními postupy (NAPŘ. POMEPS 2016; LAWSON 2015; RITTER 2015; MEKOUAR 2014) se tak objevují i hlasy volající po nových a adekvátnějších přístupech. Dokonce i kniha *International Relations of the Middle East*, editovaná Louise Fawcettovou a fungující jako jeden ze základních a mezinárodně nejvyužívanějších úvodů do studia mezinárodních vztahů Blízkého východu, od roku 2016 obsahuje kapitolu Larbiho Sadikiho nazvanou „Arabské jaro: ‚lid‘ v mezinárodních vztazích“. V ní Sadiki volá po paradigmatickém posunu k „lidem řízeným“ (*people-driven*) mezinárodním vztahům a po „kritické revizi zakořeněných státocentrických přístupů k regionální politice“ (2016: 338). Co se zde nabourává, však není pouze státocentrismus v mezinárodních vztazích, ale i různé makro-teleologie s ním spojené či na něj reagující, ať už jde o hledání smyslu a cíle mezinárodního řádu v anarchii, kosmopolitismu, mezinárodní společnosti, světovém státu či jinde. Příklon k více antropologicky a mikropoliticky stříženým přístupům a pozvolné posouvání oboru mezinárodních vztahů směrem ke studiu „mikro-pohybů“ (*micro-moves*) (SOLOMON – STEELE 2016) a „tichých“ aktů každodennosti (BROWNLEE – GHIABI 2016) jasně ukazuje na jedné straně snahu disciplíny vymanit se – třebaže jen částečně – z vlastních teleologických, deterministických, funkcionalistických a makro-kauzálních kořenů, ale také snahu o to lépe paradigmaticky ukotvit a sjednotit ty (kritické) přístupy, které se politikou lokálních jedinců a skupin již zabývají (SOLOMON – STEELE 2016).

Možnosti oborové reflexe, které arabské jaro stimulovalo, se projevily na mnoha úrovních, od revize existujících poznatků až po hloubkové revize oborových paradigmat. Příkladem toho prvního mohou být dosavadní znalosti o souvztažnosti revoluce a války. Z historického hlediska existuje mezi revolucemi a válkou vysoká korelační spojitost (jak dokládají následky např. francouzské, ruské, čínské či iránské revoluce), podpořená výraznými změnami v reorganizaci externích a spojeneckých vztahů (NAPŘ. WALT 1996; CONGE 1996). Arabské revoluce, především pak ty tzv. úspěšné, při nichž bylo dosaženo požadovaných svržení diktátorských režimů, tuto souvztažnost zdánlivě popírají. Jak např. ukazuje Mark Katz (2014), spojenecké vztahy a geopolitické orientace porevolučního Tuniska, Egyptu, Libye a Jemenu se výrazně nelišily od jejich předrevolučního stavu, čímž se rovněž snížily možnosti vypuknutí otevřeného válečného konfliktu. Jak se jeví, proměny

v podobách revolucí a revolučních hnutí mají důsledky pro podobu mezinárodních vztahů a také mezinárodní bezpečnosti.

Klíčový přínos arabského jara však spočívá v jím akcelerovaném obratu k výše již diskutovanému problému prostorovosti, tedy komplexní problematice vnitřní členitosti prostorových celků (a vztahů a hranic mezi nimi) na všech úrovních analýzy. V případě Blízkého východu se však nejedná pouze o sofistikovanou politiku prostoru, kdy je prostor dělen za účelem efektivního vládnutí, ale o zdůraznění eskalujícího stavu politické a společenské rozdrobenosti a existence alternativních společensko-politických autorit se schopností definovat a utvářet prostor. Vnitřní fragmentace suverénních prostorů arabských států (KAMEL 2017) je spojená s tím, co Phil Williams nazývá „funkčními mezerami“ (*functional holes*) (2002), jimiž odkazuje ke klesajícím schopnostem státních autorit efektivně vládnout ve všech relevantních oblastech společensko-politického života a definovat jejich prostorové parametry – proces, který v regionu kulminoval prudkým nárůstem počtu tzv. padlých států a porevolučních občanských válek. Tyto mezery jsou následně vyplňované nestátními aktéry, občanskými a společenskými hnutími a zájmovými organizacemi, jejichž provázanost a rozsah rostou úměrně s funkčními mezerami státu. Podle Lisy Andersonové tyto sítě vytvořené alternativními nestátními aktéry „zaručují daleko méně práv a garantují daleko méně blahobytu než etablované státy, avšak dokáží ochraňovat ty, jež nakonec ochraňují, daleko efektivněji“ (2014: 371). Navíc, skrze zajišťování hmotné pomoci, fyzické bezpečnosti, sociálních a ubytovacích služeb, zdravotnictví, vzdělávání, zaměstnání a jiných nezbytností společenského a osobního života získávají nestátní aktéři populární autoritu, legitimitu a, v důsledku, politickou moc (BAYAT 2000, 2010). S prostorovou rozdrobeností mizí také hranice mezi suverénně domácími a zahraničními prostory (AHRAM 2019; HÜSKEN 2017; VIGNAL 2017; SCHOFIELD 2017; DEL SARTO 2017) a dochází k tvorbě nových a nadnárodních map tělesného pohybu, cirkulace a migrace (PALLISTER-WILKINS 2015), stejně jako nových geopolitických vzorců.

Výzkumné reakce na arabské jaro potvrdily a dále rozvinuly tento vývojový trend. Arabské jaro zažehlo zájem o blízkovýchodní podoby lidské bezpečnosti (NAPŘ. NURUZZAMAN 2013) a také regionální bezpečnost jako takovou. Ruth Santini např. pomocí konceptu heterarchie transformovala teorii regionálních bezpečnostních komplexů a rozšířila rámec aktérů regionální bezpečnosti na ty operující na nestátních a lokálních úrovních a ve výsledku tak nabízí vhodnější nástroje pro uchopování klíčových mechanismů

„*nové arabské studené války*“ (SANTINI 2017). Toto jsou zároveň metodologická a pedagogická východiska přijatá a deklarovaná tzv. bejrútskou školou kritických bezpečnostních studií, jejíž manifest volá mj. po pluralistickém pojetí bezpečnosti, které v sobě mísí autentické narativy blízkovýchodní zkušenosti s výskytem „*nových bezpečnostních výzev, dynamik, prostorů a afektů*“ (ABBOUD ET AL. 2018: 274) spolu se studiem „*mikrovztahů, jenž jsou otázkách bezpečnosti a rizika zakořeněné*“ (IBID. 290). Skrze tyto mikroskopické a antropologické styčné body se vracíme zpět k otázkám ontologické bezpečnosti a ostatním prostorovým, tělesným a pohybovým aspektům, jinými slovy, ke „*zkušenostním, afektovým a tělesným formám, které na sebe při její produkci společenským životem bezpečnost bere*“ (GLÜCK – LOW 2017: 286–87). Jejich hlubší porozumění pak zároveň prohloubí a doplní již započatá bádání v otázkách státní/režimní bezpečnosti a stability, revolucí a režimních převratů, vzestupu nových politických aktérů, a také lidské bezpečnosti na Blízkém východě a v severní Africe.

ZÁVĚR – CO PŘINESE NOVÁ DEKÁDA?

Jak bylo ukázáno, arabské jaro nepředstavuje pouze ojedinělou politickou událost a milník v historii Blízkého východu a severní Afriky, ale zafungovalo také jako důležitý spouštěč a stimulant pro inovativní teoretickou tvorbu vycházející z lokálních událostí a zkušeností. Jelikož zaostření na mikropolitické a každodenní společensko-politické procesy a na módy kolektivní, neformální a spontánní sebeorganizace vyžaduje adekvátní přizpůsobení metodologických a analytických nástrojů, arabské jaro nabídlo cestu k (přínejmenším částečně) vědecké emancipaci ze zavádějících obecností tradičních oborových přístupů a z explanační dominance makroskopických organizačních a formativních principů. Tato příležitost nebyla regionálními ani disciplinárními obory pominuta a dala tak vzniknout novým vhledům do chápání revolucí, (městského) prostoru, společenských hnutí a ne-hnutí, struktur politických příležitostí a nových médií, stejně jako do jejich přímých a nepřímých důsledků pro podoby suverénních prostorů, mezistátních a vnitrostátních hranic a regionální geopolitiky.

Tento antropologický a mikropolitický obrat představuje především auto-korektivní posun disciplinárních oborů západní vědy do oblastí společenského života, které byly dříve buďto ignorovány anebo výrazně podceňovány. Vskutku, výše zmiňovaná odtažitost vědních oborů od každodenních a mikropolitických realit Blízkého východu – a tím tedy i od samotného

studovaného subjektu – vytvořila akademické a výzkumné prostředí s celou řadou slepých skvrn. Reaktivní snaha o rozšíření zorného pole západní vědy tak šla ruku v ruce se snahou o zvýšení vlastní schopnosti vyjadřovat se ke klíčovým událostem naší doby a schopnosti orientovat se v jejich rostoucí komplexitě. Z hlediska historie západní vědy se tak nejedná o překvapivý proces, revize vlastních analyticko-metodologických nástrojů a postupů je neodmyslitelnou součástí vědeckého vývoje a pokroku. V určitých ohledech se jedná o posun velice vítaný. Jak bylo např. ukázáno, výzkum v porevolučním období pojal kategorie každodenního života a motivace (a akty) lokálních aktérů s vážností a důstojností, které ve srovnání s předchozími orientalistickými stereotypy a implicitně patronizujícími přístupy a koncepty působí skutečně revolučně a progresivně. Čas ukáže, do jaké míry byly tyto posuny schopny penetrovat obecný, kulturní, mediální a politický diskurz v západních zemích. Otázkou nicméně zůstává, jaký je skutečný účel objektivní, sofistikované, empirické a neustále více a více pluralizované západní vědy. Byla-li blízkovýchodní studia kritizována pro jejich neschopnost *předpovědět* nástup arabského jara, je zcela namístě ptát se komu a jakým účelům by měla takováto schopnost společenských věd vlastně sloužit. Jedná se snad o svévolný a převážně neinstrumentalizovatelný pozůstatek tradičního vědeckého myšlení, anebo se mohou tyto novátorské formy poznání propůjčit politikám sociálního inženýrství či domácí a mezinárodní kontroly? Přestože prozatím nejsme v jakékoliv pozici na tyto otázky odpovědět, je dobré je vést v patrnosti při rozboru politického vývoje v regionu v následujících letech.

Jakými směry se může výzkum v porevolučním prostředí ubírat dále? Předvídat to, jak bude vypadat nová dekáda blízkovýchodního výzkumu a paradigmat, která s sebou přinese, je nevýslovně obtížné. Přesto ale nyní na jejím začátku lze vyzpozorovat zárodky potenciálních vývojových trendů, které mohou akademický a výzkumný vývoj regionální politiky do budoucna výrazně ovlivnit. Prvním z nich je propuknutí globální koronavirové pandemie, jež velice neočekávaným a nepředvídaným způsobem odstartovala třetí dekádu nového milénia. Protiepidemická opatření, restriktce, nouzové stavy a vojenské a policejní zákroky, které byly v reakci na šíření pandemie zavedeny, často přispěly jak k utužení a dalšímu rozpínání autoritářských vazeb na Blízkém východě (DUNNE 2020; GRANČAYOVÁ 2021), tak k značnému ochromení chodu občanské společnosti a institucí, veřejných i soukromých. Projevy asertivního autoritářství lze pozorovat i u stupňujících se represí a násilností nejenom vůči členům místních

nevládních organizací a lidskoprávním aktivistům, ale také vůči zahraničním výzkumníkům. Násilná vražda Giulia Regeniho v Egyptě v roce 2016, spáchaná údajně členy domácích pořádkových a bezpečnostních sil, spolu s množícími se případy zatýkání zahraničních výzkumníků napříč regionem vedly k „*obnovené pozornosti k problémům a etickým dilematům, jež se dotýkají výzkumníků studujících na Blízkém východě a v severní Africe*“ (CLARK – CAVATORTA 2018: 2). V obou případech zde narážejí možnosti terénního výzkumu na výrazné překážky, jež mohou do budoucna ovlivnit vývoj výše popisovaných antropologických a mikropolitických přístupů a posunout regionální vědu do jiných (a z výzkumného hlediska „bezpečnějších“ a „přístupnějších“) metodologických a paradigmatických poloh.

Jak však ukazuje vývoj akademické produkce v první třetině roku 2021, tato omezení prozatím nepůsobí nepřekonatelné potíže jak pro vědce a výzkumníky, jejichž práce pokračuje dále navzdory osobním rizikům spojeným s výzkumem uvnitř autoritářských států a uprostřed vleklých občanských válek, tak pro lokální aktéry. Podle některých studií (NAPŘ. CAROTHERS – WONG 2020), zkušenosti autoritářských režimů s bojem proti koronavirové epidemii jasně dokládají jejich častou neschopnost přikládat pandemii náležitou váhu, adekvátně a pohotově reagovat, naslouchat odborníkům a přijmout dostatečná opatření pro společenskou a ekonomickou obnovu. Spolu s rozšiřováním repertoárů autoritářských praktik vládnutí v době pandemie tak rovněž narůstá tlak ze strany širší společnosti, jejíž nespokojenost se stupňuje v proporcích s tím, jakou mírou opatření přijatá pro boj s epidemií umocňují již existující nedostatky ve vládnutí, a tím i obecnou existenční tíživost její situace (O'DRISCOLL ET AL. 2020). Kontroverzní protiepidemická opatření tak motivovala nové lokální, neformální a neorganizované akty společenské neposlušnosti a subverze plynoucí na jedné straně z potřeby svobodně vykonávat náboženské rituály a, na straně druhé, z boje za ochranu osobních svobod. Jak ale dále ukazuje a popisuje Sally Sharifová (2020), i tyto akty fungují jako „*zbraně slabých*“, kdy nové formální a materiální reality vytvořené či zavedené státními aktéry lze systematicky podvracet tichými a kreativními zásahy každodenního života, ne nepodobným těm, které byly k vidění (a masově praktikovány) v průběhu arabského jara. I v tomto období nových systemických restrikcí se tedy naplno projevuje komplexita dynamiky vztahu mezi společensko-politickými formami a jejich jak oficiálními, tak neformálními a kooptovanými funkcemi. Na základě této pokračující míry neformální sebeorganizovanosti v regionu – na jejichž existenci arabské jaro společenskovední

výzkum upozornilo – tedy není nemístné očekávat, že diskutované trendy inkorporace mikropolitických úrovní do regionální a oborové vědy budou vlastní setrvačností nadále pokračovat, přestože se tak může dít jinými (a neantropologickými) metodologickými prostředky,⁵ a možná navíc také retroaktivně doplňovat debaty z období před vypuknutím arabského jara.

POZNÁMKY

- 1 Aspekty „urbánního orientalismu“ lze najít např. u Hakim (1986), Akbar (1988), AlSayyad (1991), Stewart (2001) ad. Tito autoři zdůrazňují klíčovost tradice a lokální kultury v determinaci sociologie měst, která jsou navíc pouze pasivními recipienty modernity a globalizace.
- 2 Urbicida je strategií městského plánování založenou na řízeném ničení měst, městských částí a konkrétních městských ekologií (i.e. likvidace městských multiplicit), často také vedená po etnických či sektářských liniích ve vleklých lokálních konfliktech (Graham 2004; Coward 2009).
- 3 Zde je zapotřebí poznamenat, že nová média, jak zdůrazňuje např. Zbyněk Tarant (2017), nevyhnutelně fungují jako dvojitý meč, umožňující občanskou mobilizaci jak pro revoluční, tak pro kontrarevoluční účely.
- 4 André Bank např. zavádí perspektivu „komparativních oblastních studií“ (*Comparative Area Studies*) založenou na propojení komparativních metodologií a – pro jejich cit pro detail a pro kontext – oblastních studií, zatímco Jillian Schwedlerová přizpůsobuje komparativní rámce pro studium mikropolitických útvarů a jejich komplexní regionální propojenosti.
- 5 Mimo jiné se zde nabízí metodologie zaměřené na obsahovou analýzu sociálních sítí, na rozhovory s expaty a emigranty, na těžbu „velkých dat“ apod.

LITERATURA

- A Abboud, Samer – Dahi, Omar S. – Hazbun, Waleed – Sunday Grove, Nicole – Pison Hindawi, Coralie – Mouawad, Jamil – Hermez, Sami (2018): Towards a Beirut School of Critical Security Studies. *Critical Studies on Security*, Vol. 6, No. 3, s. 273–295, <<https://doi.org/10.1080/21624887.2018.1522174>>.
- Abdelbaki, Hisham H. (2013): The Arab Spring: Do We Need a New Theory? *Modern Economy*, Vol. 4, No. 3, s. 187–196, <<https://doi.org/10.4236/me.2013.43020>>.
- Abdelrahman, Maha (2011): The Transnational and the Local: Egyptian Activists and Transnational Protest Networks. *British Journal of Middle East Studies*, Vol. 38, No. 3, s. 407–424, <<https://doi.org/10.1080/13530194.2011.621701>>.
- Aberle, David F. (1966): *The Peyote Religion among the Navaho*. Chicago: Aldine.
- Abu-Lughod, Lila (1989): Zones of Theory in the Anthropology of the Arab World. *Annual Review of Anthropology*, Vol. 18, s. 267–306, <<https://doi.org/10.1146/annurev.an.18.100189.001411>>.
- Ackerman, Bruce (1992): *The Future of Liberal Revolution*. New Haven: Yale University Press.
- Achcar, Gilbert (2013): *The People Want: A Radical Exploration of the Arab Uprisings*. London: Saqi Books, <<https://doi.org/10.1525/9780520956544>>.
- Ahram, Ariel I. (2019): *Break All the Borders: Separatism and the Reshaping of the Middle East*. Oxford: Oxford University Press, <<https://doi.org/10.1093/oso/9780190917371.001.0001>>.

- Akbar, Jamel (1988): *Crisis in the Built Environment: The Case of the Muslim City*. Singapore: Concept Media Pte Ltd.
- Allegra, Marco-Irene Bono – Rokem, Jonathan (2013): Rethinking Cities in Contentious Times: The Mobilisation of Urban Dissent in the „Arab Spring“. *Urban Studies*, Vol. 50, No. 9, s. 1675–1688, <<https://doi.org/10.1177/0042098013482841>>.
- Alsaleh, Asaad (2015): *Voices of the Arab Spring: Personal Stories of the Arab Revolutions*. New York: Columbia University Press, <<https://doi.org/10.7312/alsa16318>>.
- AlSayyad, Nezar (1991): *Cities and Caliphs*. New York: Greenwood Press.
- Altorki, Soraya (ed.) (2015): *A Companion to the Anthropology of the Middle East*. Chichester: John Wiley & Sons, <<https://doi.org/10.1002/9781118475683>>.
- Amin, Ash – Thrift, Nigel J. (2002): *Cities: Reimagining the Urban*. Cambridge: Polity Press.
- Anceschi, Luca – Gervasio, Gennaro – Teti, Andrea (eds.) (2016): *Informal Power in the Greater Middle East: Hidden Geographies*. New York: Routledge.
- Anderson, Lisa (2014): „Creative Destruction“: States, Identities and Legitimacy in the Arab World. *Philosophy and Social Criticism*, Vol. 40, No. 4–5, s. 369–379, <<https://doi.org/10.1177/0191453714522478>>.
- Aronoff, Myron J. – Kubik, Jan (2013): *Anthropology and Political Science: A Convergent Approach*. Oxford: Berghahn Books.
- Badiou, Alain (2005): *Being and Event*. London: Continuum, <<https://doi.org/10.5040/9781350252035>>.
- Bank, André (2015): Comparative Area Studies and Middle East Politics after the Arab Uprisings. *META: Middle East – Topics & Arguments*, No. 4, s. 20–27, <<https://archiv.ub.unmarburg.de/ep/0003/article/view/3529/3463>>.
- Bank, André – Busse, Jan (2021): MENA Political Science Research a Decade after the Arab Uprisings: Facing the Facts on Tremulous Grounds. *Mediterranean Politics*, <<https://doi.org/10.1080/13629395.2021.1889285>>.
- Bayat, Asef (1997): Cairo's Poor: Dilemmas of Survival and Solidarity. *Middle East Report*, No. 202, s. 2–6, <<https://doi.org/10.2307/3013030>>.
- Bayat, Asef (2000): Social Movements, Activism and Social Development in the Middle East. *Civil Society and Social Movements*. Programme Paper No. 3. UN: Research Institute for Social Development.
- Bayat, Asef (2007): Radical Religion and the Habitus of the Dispossessed: Does Islamic Militancy Have an Urban Ecology? *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 31, No. 3, s. 579–590, <<https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2007.00746.x>>.
- Bayat, Asef (2009): Middle Eastern Megacities: Social Exclusion, Popular Movements and the Quiet Encroachment of the Urban Poor. In: Koonings, Kees – Kruijt, Dirk (eds.): *Megacities: The Politics of Urban Exclusion and Violence in the Global South*. London: Zed Books, s. 82–103, <<https://doi.org/10.5040/9781350221345.ch-005>>.
- Bayat, Asef (2010): *Life as Politics: How Ordinary People Change the Middle East*. Amsterdam: Amsterdam University Press, <<https://doi.org/10.5117/9789053569115>>.
- Bayat, Asef (2017): *Revolution without Revolutionaries: Making Sense of the Arab Spring*. Stanford: Stanford University Press.
- Beinin, Joel – Vairel, Frederic (eds.) (2011): *Social Movements, Mobilization, and Contestation in the Middle East and North Africa*. Stanford: Stanford University Press.
- Beissinger, Mark (2007): Structure and Example in Modular Political Phenomena: The Diffusion of Bulldozer/Rose/Orange/Tulip Revolutions. *Perspectives on Politics*, Vol. 5, No. 2, s. 259–276, <<https://doi.org/10.1017/S1537592707070776>>.
- Bellin, Eva (2012): Reconsidering the Robustness of Authoritarianism in the Middle East. *Comparative Politics*, Vol. 44, No. 2, s. 127–149, <<https://doi.org/10.5129/001041512798838021>>.

- Benski, Tova – Langman, Lauren (2013): The Effects of Affects: The Place of Emotions in the Mobilizations of 2011. *Current Sociology*, Vol. 61, No. 4, s. 525–540, <<https://doi.org/10.1177/0011392113479751>>.
- Beránek, Ondřej (ed.) (2013): *Arabské revoluce: Demokratické výzvy, politický islám a geopolitické dopady*. Praha: Academia.
- Beránek, Ondřej – Ostržanský, Bronislav (eds.) (2016): *Stíny minaretů: Islám a muslimové jako předmět českých veřejných polemik*. Praha: Academia.
- Bilgin, Pinar (2006): What Future for Middle East Studies? *Futures*, No. 38, s. 575–585, <<https://doi.org/10.1016/j.futures.2005.09.005>>.
- Brenner, Neil (2009): What is Critical Urban Theory? *City*, Vol. 13, No. 2–3, s. 198–207, <<https://doi.org/10.1080/13604810902996466>>.
- Brownlee, Billie J. – Chiabi, Maziyar (2016): Passive, Silent and Revolutionary: The „Arab Spring“ Revisited. *Middle East Critique*, Vol. 25, No. 3, s. 299–316, <<https://doi.org/10.1080/19436149.2016.1177919>>.
- Brynen, Rex – Moore, Pete W. – Salloukh, Bassel F. – Zahar, Marie-Joëlle (2012): *Beyond the Arab Spring: Authoritarianism and Democratization in the Arab World*. Boulder: Lynn Rienner Publishers.
- Busquet, Grégory (2013): Question Urbaine et Droit à la Ville. *Mouvements*, Vol. 74, No. 2, s. 113–122, <<https://doi.org/10.3917/mouv.074.0113>>.
- C
- Cameron, William B. (1966): *Modern Social Movements: A Sociological Outline*. New York: Random House.
- Carothers, Thomas – Wong, David (2020): Authoritarian Weaknesses and the Pandemic. *Carnegie Endowment for International Peace*, 11. 8. 2020, <<https://carnegieendowment.org/2020/08/11/authoritarian-weaknesses-and-pandemic-pub-82452>>.
- Caton, Steven S. (2015): Reflections on the Politics of Middle East Studies. In: Altorki, Soraya (ed.): *A Companion to the Anthropology of the Middle East*. Chichester: John Wiley & Sons, s. 72–87, <<https://doi.org/10.1002/9781118475683.ch4>>.
- Clark, Jenine A. – Cavatorta, Francesco (eds.) (2018): *Political Science Research in the Middle East and North Africa: Methodological and Ethical Challenges*. Oxford: Oxford University Press, <<https://doi.org/10.1093/oso/9780190882969.001.0001>>.
- Conge, Patrick J. (1996): *From Revolution to War: State Relations in a World of Change*. Ann Arbor: University of Michigan Press, <<https://doi.org/10.3998/mpub.14577>>.
- Coward, Martin (2009): *Urbicide: The Politics of Urban Destruction*. New York: Routledge, <<https://doi.org/10.4324/9780203890639>>.
- Č
- Černý, Karel (ed.) (2015): *Nad Evropou půlměsíc. Muslimové v Česku a západních společnostech*. Praha: Karolinum.
- Černý, Karel (2017): *Velká blízkovýchodní nestabilita: Arabské jaro, porevoluční chaos a nerovnoměrná modernizace 1950–2015*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- D
- De Certeau, Michel (1988): *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.
- Deeb, Lara – Winegar, Jessica (2016): *Anthropology's Politics: Disciplining the Middle East*. Stanford: Stanford University Press.
- Del Sarto, Raffaella A. (2017): Contentious borders in the Middle East and North Africa: Context and Concepts. *International Affairs*, Vol. 93, No. 4, s. 767–787, <<https://doi.org/10.1093/ia/iix070>>.
- Deleuze, Gilles – Guattari, Felix (2010): *Tisíc plošin*. Praha: Herrmann & synové.
- Della Porta, Donatella – Diani, Mario (2006): *Social Movements: An Introduction*. Oxford: Blackwell.

- Dunne, Charles W. (2020): *Authoritarianism and the Middle East in the Time of COVID-19*. Arab Center Washington DC, 2. 4. 2020, <http://arabcenterdc.org/policy_analyses/authoritarianism-and-the-middle-east-in-the-time-of-covid-19/>.
- E Eisenstadt, Samuel N. (1978): *Revolution and the Transformation of Societies: A Comparative Study of Civilizations*. New York: Free Press.
- Elyachar, Julia (2015): Rethinking Anthropology of Neoliberalism in the Middle East. In: Altorki, Soraya (ed.): *A Companion to the Anthropology of the Middle East*. Chichester: John Wiley & Sons, s. 411–433, <<https://doi.org/10.1002/9781118475683.ch21>>.
- F Fraser, Nancy (1992): Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. In: Calhoun, Craig (ed.): *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge: MIT Press, s. 109–142.
- G Gause III, F. Gregory (2011): The Middle East Academic Community and the „Winter of Arab Discontent“: Why Did We Miss It? In: Laipson, Ellen (ed.): *Seismic Shift: Understanding Change in the Middle East*. Washington: Stimson Center, s. 11–26.
- Gelvin, James L. (2012): *The Arab Uprisings: What Everyone Needs to Know*. New York: Oxford University Press.
- Glück, Zoltán – Low, Setha (2017): A Sociospatial Framework for the Anthropology of Security. *Anthropological Theory*, Vol. 17, No. 3, s. 281–296, <<https://doi.org/10.1177/1463499617729229>>.
- Graham, Stephen (ed.) (2004): *Cities, War, and Terrorism: Towards an Urban Geopolitics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Graham, Stephen (2010): *Cities under Siege: The New Military Urbanism*. London: Verso.
- Grančayová, Michaela (2021): Plagues of Egypt – the COVID-19 Crisis and the Role of Securitization Dilemmas in the Authoritarian Regime Survival Strategies in Egypt and Turkey. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 56, No. 1, s. 69–97, <<https://doi.org/10.32422/mv-cjir.1766>>.
- Gunning, Jeroen – Baron, Ilan Z. (2014): *Why Occupy a Square? People, Protests and Movements in the Egyptian Revolution*. Oxford: Oxford University Press, <<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199394982.001.0001>>.
- Gurr, Ted R. (1970): *Why Men Rebel*. Princeton: Princeton University Press.
- H Haas, Mark L. – Lesch, David W. (eds.) (2012): *The Arab Spring: Change and Resistance in the Middle East*. Boulder: Westview Press.
- Hafez, Sherine – Slyomovics, Susan (eds.) (2013): *Anthropology of the Middle East and North Africa: Into the New Millennium*. Bloomington: Indiana University Press.
- Hakim, Besim S. (1986): *Arabic-Islamic Cities: Building and Planning Principles*. London: Kegan Paul.
- Hinnebusch, Raymond (2014a): Historical Sociology and the Arab Uprising. *Mediterranean Politics*, Vol. 19, No. 1, s. 137–140, <<https://doi.org/10.1080/13629395.2013.856180>>.
- Hinnebusch, Raymond (2014b): Towards a Historical Sociology of the Arab Uprising: Beyond Democratization and Post-Democratization. In: Sadiki, Larbi (ed.): *Routledge Handbook of the Arab Spring: Rethinking Democratization*. London: Routledge, s. 39–50.
- Huntington, Samuel P. (1968): *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press.
- Hüsken, Thomas (2017): The Practice and Culture of Smuggling in the Borderland of Egypt and Libya. *International Affairs*, Vol. 93, No. 4, s. 897–915, <<https://doi.org/10.1093/ia/iix121>>.
- CH Chalcraft, John (2017): Popular Movements in the Middle East and North Africa. In: Berger, Stefan – Holger, Nehring (eds.): *The History of Social Movements in Global Perspective*. London: Palgrave Macmillan, s. 225–263, <https://doi.org/10.1057/978-1-137-30427-8_9>.

- Chenoweth, Erica – Stephan, Maria J. (2011): *Why Civil Resistance Works: The Strategic Logic of Nonviolent Conflict*. New York: Columbia University Press.
- Choplin, Armelle (2012): De-Westernising Urban Theory. *Metropolitics*, 5. 12. 2012, <<http://www.metropolitiques.eu/De-Westernising-Urban-Theory.html>>.
- I Ismail, Salwa (2013): Urban Subalterns in the Arab Revolutions: Cairo and Damascus in Comparative Perspective. *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 55, No. 4, s. 865–894, <<https://doi.org/10.1017/S0010417513000443>>.
- J Jamshidi, Maryam (2014): *The Future of the Arab Spring: Civic Entrepreneurship in Politics, Art, and Technology Startups*. Oxford: Butterworth-Heinemann, <<https://doi.org/10.1016/B978-0-12-416560-1.00005-0>>.
- Jenkins, J. Craig (1983): Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements. *Annual Review of Sociology*, Vol. 9, s. 527–553, <<https://doi.org/10.1146/annurev.so.09.080183.002523>>.
- Johnson, Chalmers (1966): *Revolutionary Change*. Boston: Little, Brown.
- K Kamel, Lorenzo (ed.) (2017): *The Frailty of Authority: Borders, Non-State Actors and Power Vacuums in a Changing Middle East*. Rome: Edizioni Nuova Cultura.
- Kanna, Ahmed (2012): Urban Praxis and the Arab Spring: Beyond the Pathological City? *City*, Vol. 16, No. 3, s. 360–368, <<https://doi.org/10.1080/13604813.2012.687879>>.
- Katz, Mark (2014): The International Relations of the Arab Spring. *Middle East Policy*, Vol. 21, No. 2, s. 76–84, <<https://doi.org/10.1111/mepo.12072>>.
- Keating, Joshua (2011): Who First Used the Term Arab Spring? *Foreign Policy*, 4. 11. 2011, <<https://foreignpolicy.com/2011/11/04/who-first-used-the-term-arab-spring/>>.
- Kingston, Paul (2019): The Ebbing and Flowing of Political Opportunity Structures: Revolution, Counterrevolution, and the Arab Uprisings. In: Rice, Roberta – Arce, Moisés (eds.): *Protest and Democracy*. Calgary: University of Calgary Press, s. 119–143, <<https://doi.org/10.2307/j.ctvjf9x8c.11>>.
- Kraidy, Marwan M. – Krikorian, Marina (2017): The Revolutionary Public Sphere: The Case of the Arab Uprisings. *Communication and The Public*, Vol. 2, No. 2, s. 1–9, <<https://doi.org/10.1177/2057047317717499>>.
- Křížek, Daniel – Tarant, Zbyněk (eds.) (2014): *Arabské jaro: příčiny, průběh, důsledky: Sýrie a Arabský poloostrov*. Plzeň: Západočeská univerzita.
- L Lawson, George (2004): *Negotiated Revolutions*. London: Ashgate.
- Lawson, George (2015): Revolution, Non-Violence, and the Arab Uprisings. *Mobilization*, Vol. 20, No. 4, s. 453–470, <<https://doi.org/10.17813/1086-671X-20-4-453>>.
- Loužek, Marek (ed.) (2012): *Arabské jaro rok poté – naděje, nebo zklamání? Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku*.
- Lundborg, Tom (2012): *Politics of the Event: Time, Movement, Becoming*. New York: Routledge, <<https://doi.org/10.4324/9780203144664>>.
- Lynch, Marc (2012): *The Arab Uprising: The Unfinished Revolutions of the New Middle East*. New York: PublicAffairs.
- Lynch, Marc (ed.) (2014a): *The Arab Uprisings Explained: New Contentious Politics in the Middle East*. New York: Columbia University Press, <<https://doi.org/10.7312/lync15884>>.
- Lynch, Marc (2014b): Media, Old and New. In: Lynch, Marc (ed.): *The Arab Uprisings Explained: New Contentious Politics in the Middle East*. New York: Columbia University Press, s. 93–109, <<https://doi.org/10.7312/lync15884-005>>.
- Lynch, Marc (2016): *The New Arab Wars: Uprisings and Anarchy in the Middle East*. New York: PublicAffairs.
- M MacLeod, Gordon – Jones, Martin (2011): Renewing Urban Politics. *Urban Studies*, Vol. 48, No. 12, s. 2443–2472, <<https://doi.org/10.1177/0042098011415717>>.

- Mather, Yasmine (2014): The Arab Spring and its Unexpected Consequences. *Critique*, Vol. 42, No. 1, s. 73–86, <<https://doi.org/10.1080/03017605.2014.909977>>.
- Mekouar, Merouan (2014): No Political Agents, No Diffusion: Evidence from North Africa. *International Studies Review*, Vol. 16, No. 2, s. 206–216, <<https://doi.org/10.1111/misr.12132>>.
- Mendel, Miloš (2014): *Islám jako nepřítel? Eseje a poznámky k dějinám a současnosti islámu*. Brno: Masarykova univerzita.
- Mendel, Miloš (2015): *Arabské jaro: Historické a kulturní pozadí událostí na Blízkém východě*. Praha: Academia.
- Mitchell, Timothy (2003): The Middle East in the Past and Future Social Science. In: Szanton, David L. (ed.): *The Politics of Knowledge: Area Studies and the Disciplines*. Berkeley: University of California Press, s. 74–118.
- Mittermaier, Amira (2015): Death and Martyrdom in the Arab Uprisings: An Introduction. *Ethnos*, Vol. 80, No. 5, s. 583–604, <<https://doi.org/10.1080/00141844.2014.938090>>.
- Muasher, Marwan (2014): *The Second Arab Awakening and the Battle for Pluralism*. New Haven: Yale University Press.
- N
- Nepstad, Sharon E. (2011): *Nonviolent Revolution*. New York: Oxford University Press.
- Norton, Augustus R. (1993): The Future of Civil Society in the Middle East. *Middle East Journal*, Vol. 47, No. 2, s. 205–216.
- Noueihed, Lin – Warren, Alex (2012): *The Battle for the Arab Spring: Revolution, Counter-Revolution and the Making of a New Era*. New Haven: Yale University Press.
- Nuruzzaman, Mohammed (2013): Human Security and the Arab Spring. *Strategic Analysis*, Vol. 37, No. 1, s. 52–64, <<https://doi.org/10.1080/09700161.2013.737583>>.
- O
- O'Driscoll, Dylan – Bourhous, Amal – Maddah, Meray – Fazil, Shivan (2020): Protest and State–Society Relations in the Middle East and North Africa. *SIPRI Policy Paper*, No. 56. SIPRI: Stockholm.
- P
- Pallister-Wilkins, Polly (2015): Bridging the Divide: Middle Eastern Walls and Fences and the Spatial Governance of Problem Populations. *Geopolitics*, Vol. 20, No. 2, s. 438–459, <<https://doi.org/10.1080/14650045.2015.1005287>>.
- Pearlman, Wendy (2013): Emotions and the Microfoundations of the Arab Uprisings. *Perspectives on Politics*, Vol. 11, No. 2, s. 387–409, <<https://doi.org/10.1017/S1537592713001072>>.
- Politics Symposium (2017): The Arab Uprisings and International Relations Theory, Vol. 50, No. 3, s. 643–680.
- POMEPS Studies (2015): *International Relations Theory and a Changing Middle East*, No. 16. Washington: Project on Middle East Political Science.
- POMEPS Studies (2016): *Transnational Diffusion and Cooperation in the Middle East*, No. 21. Washington: Project on Middle East Political Science.
- Povey, Tara (2015): *Social Movements in Egypt and Iran*. Basingstoke: Pgrave Macmillan, <<https://doi.org/10.1057/9781137379009>>.
- R
- Rajaram, Prem – Grundy-Warr, Carl (eds.) (2007): *Borderscapes: Hidden Geographies and Politics at Territory's Edge*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Ramadan, Tariq (2012): *The Arab Awakening: Islam and the New Middle East*. London: Allen Lane.
- Riphagen, Wladimir – Woltering, Robbert A. F. L. (2018): Tales of a Square: The Production and Transformation of Political Space in the Egyptian (Counter) Revolution. *Arab Studies Quarterly*, Vol. 40, No. 2, s. 117–133, <<https://doi.org/10.13169/arabstudquar.40.2.0117>>.
- Ritter, Daniel (2015): *The Iron Cage of Liberalism*. Oxford: Oxford University Press.

- Robinson, Jennifer (2011): Cities in a World of Cities: The Comparative Gesture. *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 35, No. 1, s. 1–23, <<https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2010.00982.x>>.
- Rovenský, Jan (ed.) (2018): *Mezi mýty a minarety: Kmoniček, Mendel, Pelikán a Tureček v rozhovorech o islámu a muslimském světě*. Praha: Filosofia.
- Roy, Ananya (2011): Slumdog Cities: Rethinking Subaltern Urbanism. *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 35, No. 2, s. 223–238, <<https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2011.01051.x>>.
- Sadiki, Larbi (ed.) (2014): *Routledge Handbook of the Arab Spring: Rethinking Democratization*. London: Routledge, <<https://doi.org/10.4324/9781315763026>>.
- Sadiki, Larbi (2014): Unruliness through Space and Time Reconstructing „Peoplehood“ in the Arab Spring. In: Sadiki, Larbi (ed.): *Routledge Handbook of the Arab Spring: Rethinking Democratization*. London: Routledge, s. 1–13, <<https://doi.org/10.4324/9781315763026>>.
- Sadiki, Larbi (2016): The Arab Spring: The „People“ in International Relations. In: Fawcett, Louise (ed.): *International Relations of the Middle East*. Oxford: Oxford University Press, s. 324–355, <<https://doi.org/10.1093/hepl/9780198708742.003.0016>>.
- Santini, Ruth H. (2017): A New Regional Cold War in the Middle East and North Africa: Regional Security Complex Theory Revisited. *The International Spectator*, Vol. 52, No. 4, s. 93–111, <<https://doi.org/10.1080/03932729.2017.1371487>>.
- Sharif, Sally (2020): How Robust is the Authoritarian Social Contract? Social Dissent during Iran’s COVID-19 Outbreak. The Covid-19 Pandemic in the Middle East and North Africa. *POMEPS Studies*, No. 39. Washington: Project on Middle East Political Science, s. 41–43.
- Sharp, Gene (1973): *The Politics of Nonviolent Action*, Vols. I–III. Boston: Porter Sargent Publisher.
- Sharp, Deen (2016): Urbicide and the Arrangement of Violence in Syria. In: Sharp, Deen – Panetta, Claire (eds.): *Beyond the Square. Urbanism and the Arab Uprisings*. New York: Terreform/Urban Research, s. 118–141.
- Sharp, Deen – Panetta, Claire (eds.) (2016): *Beyond the Square. Urbanism and the Arab Uprisings*. New York: Terreform/Urban Research.
- Schock, Kurt (2005): *Unarmed Insurrections*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Schofield, Richard (2017): International Boundaries and Borderlands in the Middle East: Balancing Context, Exceptionalism and Representation. *Geopolitics*, Vol. 23, No. 3, s. 1–24, <<https://doi.org/10.1080/14650045.2017.1374246>>.
- Schwedler, Jillian (2015): Comparative Politics and the Arab Uprisings. *Middle East Law and Governance*, Vol. 7, No. 1, s. 141–152, <<https://doi.org/10.1163/18763375-00701007>>.
- Schwedler, Jillian – King, Ryan (2014): Political Geography. In: Lynch, Marc (ed.): *The Arab Uprisings Explained: New Contentious Politics in the Middle East*. New York: Columbia University Press, s. 160–179, <<https://doi.org/10.7312/lyncl5884-009>>.
- Sims, David (2012): *Understanding Cairo: The Logic of a City out of Control*. Cairo: The American University Press, <<https://doi.org/10.5743/cairo/9789774164040.001.0001>>.
- Singerman, Diane (1995): *Avenues of Participation: Family, Politics and Networks in Urban Quarters of Cairo*. Princeton: Princeton University Press, <<https://doi.org/10.1515/9781400851768>>.
- Skocpol, Theda (1979): *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China*. Cambridge: Cambridge University Press, <<https://doi.org/10.1017/CBO9780511815805>>.
- Smelser, Neil (1963): *Theory of Collective Behavior*. New York: Free Press, <<https://doi.org/10.1037/14412000>>.
- Solomon, Ty (2018): Ontological Security, Circulations of Affect, and the Arab Spring. *Journal of International Relations and Development*, Vol. 21, No. 4, s. 934–958, <<https://doi.org/10.1057/s41268-017-0089-x>>.

- Solomon, Ty – Steele, Brent J. (2016): Micro-Moves in International Relations Theory. *European Journal of International Relations*, Vol. 23, No. 2, s. 1–25, <<https://doi.org/10.1177/1354066116634442>>.
- Stadnicki, Roman – Vignal, Leïla – Barthel, Pierre-Arnaud (2014): Assessing Urban Development after the „Arab Spring“: Illusions and Evidences of Change. *Built Environment*, Vol. 40, No. 1, s. 5–13, <<https://doi.org/10.2148/benv.40.1.5>>.
- Stanley, Bruce (2017): The City-Logic of Resistance: Subverting Urbicide in the Middle East City. *Journal of Peacebuilding and Development*, Vol. 12, No. 3, s. 10–24, <<https://doi.org/10.1080/15423166.2017.1348251>>.
- Stewart, Dona J. (2001): Middle East Urban Geography: Identity and Meaning. *Urban Geography*, Vol. 22, No. 2, s. 175–181, <<https://doi.org/10.2747/0272-3638.22.2.175>>.
- T Tadmor, Mariz (2011): Arab Uprisings: Why No One Saw Them Coming. *The Guardian*, 5. 2. 2011, <<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2011/feb/05/arab-uprisings-egypt-tunisia-yemen>>.
- Tarant, Zbyněk (2017): From Khaled Said to Moaz al-Kasasba: Critical Thoughts on the Role of New Media in the Arab Uprisings. In: Křížek, Daniel – Záhořík, Jan (eds.): *Beyond the Arab Spring in North Africa*. London: Lexington Books, s. 83–106.
- Tarrow, Sidney (1994): *Power in Movement: Social Movements, Collective Action and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Teti, Andrea (2007): Bridging the Gap: IR, Middle East Studies and the Disciplinary Politics of the Area Studies Controversy. *European Journal of International Relations*, Vol. 13, No. 1, s. 117–145, <<https://doi.org/10.1177/135406610704291>>.
- Tilly, Charles (1978): *From Mobilization to Revolution*. New York: Random House.
- Topinka, Daniel (ed.) (2016): *Muslimové v Česku: Etablování muslimů a islámu na veřejnosti*. Brno: Barrister & Prncipal.
- Tufekci, Zeynep – Wilson, Christopher (2012): Social Media and the Decision to Participate in Protest: Observations from Tahrir Square. *Journal of Communication*, Vol. 62, No. 2, s. 363–379, <<https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2012.01629.x>>.
- Tugal, Cihan (2009): Transforming Everyday Life: Islamism and Social Movement Theory. *Theory and Society*, Vol. 38, No. 5, s. 423–458, <<https://doi.org/10.1007/s11186-009-9091-7>>.
- Tureček, Břetislav (2016): *Blízký východ nad propastí: Cesta od orientálních diktatur ke svobodě a zase zpátky*. Praha: Knižní klub.
- V Valbjørn, Morten (2004): Towards a Mesopotamian Turn? The Study of Middle Eastern International Relations within International Relations and Middle East Studies. *Journal of Mediterranean Studies*, Vol. 14, No. 1&2, s. 47–75.
- Valbjørn, Morten (2012): Upgrading Post-Democratization Studies: Examining a Repoliticized Arab World in a Transition to Somewhere. *Middle East Critique*, Vol. 21, No. 1, s. 25–35, <<https://doi.org/10.1080/19436149.2012.658496>>.
- Vignal, Leïla (2017): *The Transnational Middle East: People, Places, Borders*. London: Routledge, <<https://doi.org/10.4324/9781315535654>>.
- W Wagley, Charles (1948): Area Research and Training: A Conference Report on the Study of World Areas. *SSRC Pamphlet*, No. 6. New York: Social Science Research Council.
- Walt, Stephen M. (1996): *Revolution and War*. New York: Cornell University Press.
- Ward, Kevin (2010): Towards a Relational Comparative Approach to the Study of Cities. *Progress in Human Geography*, Vol. 34, No. 4, s. 471–487, <<https://doi.org/10.1177/0309132509350239>>.
- Weinfurter, Jaroslav (2015): Arabský stát v zasetí interdisciplinární politiky. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 50, No. 3, s. 41–62.

Weipert-Fenner, Irene (2021): Go Local, Go Global: Studying Popular Protests in the MENA Post-2011. *Mediterranean Politics*, <<https://doi.org/10.1080/13629395.2021.1889286>>.

Werbner, Pnina – Webb, Martin – Spellman-Poots, Kathryn (2015): *The Political Aesthetics of Global Protest: The Arab Spring and Beyond*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Wickham, Carrie R. (2002): *Mobilizing Islam: Religion, Activism, and Political Change in Egypt*. New York: Columbia University Press.

Wiktorowicz, Quintan (ed.) (2004): *Islamic Activism: A Social Movement Theory Approach*. Bloomington: Indiana University Press.

Wilkinson, Paul (1971): *Social Movement*. London: Pall Mall Press, <<https://doi.org/10.1007/978-1-349-01093-6>>.

Williams, Phil (2002): Transnational Organized Crime and the State. In: Biersteker, Thomas J. – Hall, Rodney B. (eds.): *The Emergence of Private Authority in Global Governance*. New York: Cambridge University Press, s. 161–182, <<https://doi.org/10.1017/CBO9780511491238.009>>.

Z
Zubaida, Sami (2011): The „Arab Spring“ in Historical Perspective. *Open Democracy*, 21. 10. 2011, <<http://www.opendemocracy.net/sami-zubaida/arab-spring-in-historical-perspective>>.

NOTE

Touto cestou bych rád poděkoval oběma anonymním recenzentům, Karlu Černému a také redakci Mezinárodních vztahů, především pak Janu Danielovi, za jejich cenné a podnětné rady, poznámky a komentáře, které přispěly ke zkvalitnění tohoto textu. Článek vznikl v rámci grantového projektu PRIMUS Univerzity Karlovy (PRIMUS/19/HUM/13) s názvem Arabské revoluce: Historicko-sociologická perspektiva.

AUTHOR BIOGRAPHY

Jaroslav Weinfurter, PhD, born in 1986, graduated from International Relations and Economics at the University of Aberdeen (UK) and obtained his PhD at the Metropolitan University Prague from International Relations and European Studies. His research and teaching interests include the international relations of the Middle East, theory of international relations and security studies and general issues associated with urban security.